

ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ

Τοπία του Νου

SANTORINI_MINDSCAPES

ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ, Τοπία του Νου
SANTORINI_MINDSCAPES
Copyright © 2019 Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π.

Σχεδιασμός εκπαιδευτικού προγράμματος
Επιστημονική επιμέλεια - Συγγραφή εισαγωγικών κειμένων
Ρίβα Λάββα, *Επίκουρη Καθηγήτρια Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π.*

Καλλιτεχνικός Σχεδιασμός
Σπουδαστική ομάδα Ε.Μ.Π.

Γλωσσική επιμέλεια
Ελένη Γιαννακοπούλου, *Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π.*

Γραφιστική επιμέλεια
Άννα Τσαχουρίδου, *Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Ε.Μ.Π.
Θωμάϊδειο Κτήριο Εκδόσεων
Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 157 80 Ζωγράφου
Τηλ.: 210 772 2578, fax: 210 772 1127
www.ntua.gr/ntuapress

ISBN 978-960-254-708-3

ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ

Τοπία του Νου
SANTORINI_MINDSCAPES

Επιστημονική επιμέλεια
Ρίβα Λάββα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Ε.Μ.Π.

PREFACE

What is meant by 'landscape'? What should we expect by the title "Santorini mindscapes"?

Welcoming this book by the NTUA University Press, we shall answer to those rather rhetoric questions: the term 'landscape' describes the material background of place, both natural and man-made, including every cultural aspect deriving from it. In that sense every landscape is a 'cultural landscape' emerging from its physical form as well as from the social relationships formed within its material frame. So every landscape is indeed a mindscape, with Santorini presenting a unique example because of its volcanic nature, literally and metaphorically, a place catering to a symbolic order and the collective imagination well beyond its material presence.

I stand for this book, primarily because of this exciting relationship unfolding through its pages. In addition, my argument is made stronger by the fact that this book is an effort to set didactic and publishing standards with integrity, as the text empowers the knowledge of our students and also offers visual stimulation.

The editor and scientific leader of this endeavor, who obviously steered this university course to success, notes that "this labor expresses our love for this place", the place of a volcanic island, "as well as our admiration for its beauty which radiates to this day". We note that this love, coupled with the talent of our students and their teacher, lead to a robust result which is important not only as reference to a universally unique place, but also because it offers its readers a high quality didactic volume for architecture, regarding both its language and its visual framework.

I recommend 'Santorini Mindscapes' not only for the study of places rich in traditional tectonic landscapes and history. This book offers the richness of its inspiration and, at the same time, it teaches the kind of mental agility and refined expression which –together with the sound knowledge of building technology– should characterize the work of architecture schools.

Konstantinos Moraitis

Professor of the School of Architecture of NTUA

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αλλά τι περιγράφουμε ως «τοπίο»; Τι μπορεί να δηλώνει ένας τίτλος ανάλογος με τον τίτλο του κειμένου που ακολουθεί, «Σαντορίνη: Τοπία του Νου»;

Ας ξεκινήσουμε απαντώντας σε αυτά τα βασικά, ρητορικά μάλλον, ερωτήματα, προκειμένου να προλογίσουμε το ανά χείρας βιβλίο που εκδίδεται από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. «Τοπίο», ένας όρος που περιγράφει το υλικό υπόβαθρο του τόπου, φυσικό και ανθρωπογενές ταυτόχρονα, συνυπολογίζοντας την έκφραση, την κάθε λογής έκφραση του πολιτισμού που αναδύεται από το υπόβαθρο αυτό. Τότε όμως κάθε τοπίο είναι, πάντοτε, «τοπίο πολιτισμικό», τοπίο στο οποίο μετέχει εξίσου η ποιότητα του υλικού υποβάθρου, όπως και η ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων που συνάπτονται με την υλικότητα του τόπου. Ώστε κάθε τοπίο είναι εκ των πραγμάτων και τοπίο του νου, επιφυλάσσοντας εντούτοις για το παράδειγμα της Σαντορίνης θέση ιδιαίτερη. Την ιδιαίτερη θέση μιας παρουσίας «ηφαιστειώδους», ηφαιστειώδους κυριολεκτικά και μεταφορικά, πρόσφορης για να καθορίσει πέρα από την υλική αμεσότητα του χώρου τη συμβολική τάξη και το συλλογικό φαντασιακό. Είναι νομίζω η προηγούμενη ερεθιστική σχέση στην οποία παραπέμπει το νησί της Σαντορίνης. Αυτό το αρχικό ερέθισμα ενισχύεται επί της ουσίας, επί της διδακτικής και εκδοτικής ουσίας, από την αρτιότητα αυτής της προσπάθειας, αυτού του κειμένου που προσφέρεται για την ενίσχυση της γνώσης των σπουδαστών μας, αλλά επίσης και για την εικαστική τους απόλαυση.

Η επιμελήτρια της έκδοσης και ακαδημαϊκή υπεύθυνος της όλης προσπάθειας που οδήγησε σε ένα προφανώς θετικότατο, στην έκβασή του, πανεπιστημιακό μάθημα, επισημαίνει χαρακτηριστικά πως «το παρόν πόνημα εκφράζει την αγάπη μας γι' αυτόν τον τόπο», τον τόπο του ηφαιστειακού νησιού «και τον θαυμασμό μας για την ομορφιά που ακτινοβολεί μέχρι τις μέρες μας». Η πρώτη και βασική μας παρατήρηση έχει να κάνει με αυτήν ακριβώς την αγάπη, αλλά επίσης με το талант σπουδαστών και διδάσκουσας που οδήγησαν σε αποτέλεσμα άρτιο, σημαντικό όχι μόνο για την αναφορά του σε έναν τόπο παγκοσμίως μοναδικό, αλλά επιπλέον για την ποιότητα της γλώσσας και της εικονιστικής πλαισίωσης με τις οποίες το διδακτικό και αρχιτεκτονικό αυτό εγχείρημα προσφέρεται στον αναγνώστη.

Η Σαντορίνη: Τοπία του Νου, δεν προτείνεται επομένως μόνο ως βοήθημα για τη διδασκαλία θεμάτων τα οποία αφορούν την αρχιτεκτονική των τοπίων της παράδοσης και της ιστορίας μας. Αποδίδει επιπλέον πλούτο έμπνευσης, απόλυτα διδακτικό για την ευστροφία και τη λεπτότητα έκφρασης οι οποίες, πέρα από τη στέρεα τεχνολογική γνώση, πρέπει να χαρακτηρίζουν την εργασία των αρχιτεκτονικών σχολών.

Κωνσταντίνος Μωραΐτης

Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

CONTENTS

Προοίμιο	10-11
Preamble	
Ενότητα I_ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ	13
Chapter 1_TEACHING	
Η Σαντορίνη ως Μάθημα	14
Santorini as a Lesson	
Η Σαντορίνη ως Εργαστήριο Αρχιτεκτονικής	16
Santorini as a Laboratory of Architecture	
Η Σαντορίνη ως Τοπίο - Αρχείο Γης	18
Santorini as Archival Earthscape	
Παραδοσιακή και Μοντέρνα Σαντορίνη: Δύο κληρονομίες σε διάλογο	20
Traditional and Modern Santorini: Two Legacies in Dialogue	
Η Χθόνια Αρχιτεκτονική της Σαντορίνης	22
The Chthonic Architecture of Santorini	
Η Σαντορίνη και οι Αρχιτέκτονες	25
Santorini and the Architects	
Η Σαντορίνη της Απώλειας και της Ανάκτησης	26
Santorini of Loss and Recovery	
Η Σύγχρονη Απειλή του Τουρισμού	28
The Contemporary Threat of Tourism	
Βιβλιογραφία	32
Bibliography	
Ενότητα II_ΘΕΜΑΤΑ	37
Chapter II_PROJECTS	
ΘΟΔΩΡΗΣ ΓΑΤΣΙΝΑΡΗΣ – Τα Τέσσερα Στοιχεία της Φύσης	38
THODORIS GATSINARIS – Four Elements of Nature	
ΕΛΛΗ ΑΛΒΕΡΤΗ – Σαντορίνη: Η Ουράνια Πολιτεία	39
ELLI ALVERTI – Celestial Santorini	
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΠΑΘΗΣ – Μορφές Σαντορίνης: Χρώμα και Υλικότητα	40
PANAGIOTIS SPATHIS – Santorinian Forms: Colour and Materiality	
ΕΒΙΛΥ ΣΤΡΟΔΑ – Ελάχιστοι Ανθρωποφιλικό Χώροι	42
EVILY STRODA – Minimal Man-friendly Spaces	

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΝΙΝΟΥ – Επαναπροσδιορισμός Αναλογιών και Μεγεθών	46
KATERINA NINOU – Redefining Proportions and Sizes	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ – Ένα Ανθολόγιο Μέσα στον Χρόνο	50
KONSTANINA APOSTOLAKI – An Anthology Through Time	
ΒΑΛΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΠΟΥΛΟΥ – Επανακατοικώντας τη Δυτική Οικία	52
VALIA PANAGIOTOPOULOU – Re-Inhabiting the Western House	
ΜΙΧΑΗΛ ΤΟΥΡΟΣ – Από τη Μαστορική Μορφή στο Ξεκάθαρο Όριο	54
MICHAEL TOUROS – From Crafted Form to Sharp Outline	
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ – Μετατοπίο	60
GERASIMOS PAPADOPOULOS – Post-Landscape	
ΣΤΑΘΗΣ ΧΛΙΑΟΥΤΑΚΗΣ – Χρόνος, Χώρος, Στιγμή	64
STATHIS CHLIAOUTAKIS – Time, Space, Moment	
ΑΓΛΑΪΑ - ΔΑΝΑΗ ΔΕΒΕΤΖΟΓΛΟΥ – Εικονικές Αλληγορίες	70
AGLAIA - DANAI DEVETZOGLOU – Iconic Allegories	
ΕΛΙΝΑ ΒΑΡΟΥΞΑΚΗ – «...και βούλιαξε...»	78
ELINA VAROUXAKI – "...and it sank..."	
ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΚΑΡΑΛΗ – «...αν...»: Γεωμετρικά Παιχνίδια της Σαντορίνης	82
PENELOPE KARALI – "...if...": Geometric Games of Santorini	
ΙΩΑΝΝΑ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ – Το Πορώδες ως Ενδεχόμενο Κατοίκησης	94
IOANNA GIANNAKOPOULOU – Porosity as Potential Inhabitation	
ΗΛΕΚΤΡΑ ΝΤΟΛΟΓΛΟΥ – Μεταβαλλόμενη Κατοίκηση	100
ELECTRA NTOLOGLOU – Varying Inhabitation	
ΑΝΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ – Το Κενό	106
ANNA KONSTANTOPOULOU – The Void	
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΤΟΥΠΑΣ – Παρειδωλία	110
DIMITRIS NTOUPAS – Pareidolia or Visual Mind Games	
ΟΛΓΑ ΣΤΑΘΟΓΙΑΝΝΑΚΗ – Ένα παραμύθι για τον Πύργο	114
OLGA STATHOGIANNAKI – Once Upon a Time in Pyrgos	
Ενότητα III_ΕΚΘΕΣΗ	117
Chapter III_EXHIBITION	
Πηγές εικόνων	123
Picture Sources	

PREAMBLE

At a time when Santorini is about to make the transition to supermodernity, many people –locals and visitors– strongly feel that Santorini should not lose her traditional values. Within the framework of an academic course in architecture, we bring forth arguments drawn from the cultural and natural territory of the insular complex of Thera and Therasia. This book is a labor of love and admiration for the beauty this place emanates to our day. We strongly desire that this place will be protected and that Santorini will be able to maintain its uniqueness at a time when global tourist waves are maximizing their advertisement.

Santorini's geomorphology emerges as a unique combination of landscape and habitat, which is known for its exquisite beauty.

The isles' history is recorded in the formations and layers of its earth, while its traditional architecture –which very much influenced Le Corbusier and modernism– is an inventory of ways man improvised home: its architectural heritage features a balancing act between a shortage in building materials and the resilience of Santorini's volcanic soil.

After deadly volcano eruptions and earthquake disasters, tourism poses the next severe threat for Santorini at the dawn of the 21st century. Due to a lack of a comprehensive preservation framework, the Cycladic isle's unique natural environment and handmade habitat fall prey to heavy touristic inflows.

As Santorini's habitat epitomizes merging, mutually inclusive worlds of natural and manmade homescapes, its preservation –physically and culturally– specifically calls us to think in different ways about heritage, nature and their interface. The link between nature and the tectonic culture is key to the preservation and the revival of the core values of Santorini's cultural territory.

Furthermore, the inherent modern qualities of its chthonic architecture and landscape set a challenging, but also very intriguing, framework for contemporary architects.

It took a village to bring this book into being. It would never have happened without the continuous support of the Mayor of Santorini, Nikolaos-Anastasios Zorzos, and the close cooperation with the municipality's communication delegate, Krystalia Papaoikonomou, who assisted all our projects in situ since 2015. We are deeply indebted to Lefteris Zorzos, archaeologist and member of the municipal cultural committee, who took it upon himself to support this project and was the curator of the exhibition 'Santorini Mindscapes'. A great thanks to architects Voula Didoni-Vozineki, Claire Palyvou and Agnes Couvelas, to restaurateur chef Yorgos Hatzigiannakis, to winemaker and mathematician Paris Sigalas. We thank Kostas Konstantinidis for his kind support. Also, a big thanks to M. Karamolengos, Avance Car Rentals and Ch. Denaxas. I thank the students Ioanna Giannakopoulou, Anna Konstantopoulou, Dimitri Ntoupas, Penelope Karali, Danai Devetzoglou, Olga Stathogiannaki and Gerasimos Papadopoulos for taking turns at the steering wheel of this project. I also thank architects Maria Nodaraki and Sotiria Inetzi for their input as well as graphic designer Anna Tsachouridou for her last touches. Last, but not least, I wholeheartedly thank all the students of this group for their earnest work. Their sincere studentship keeps the hope for a better tomorrow alive.

Dr Riva Lava

Assistant Professor of the School of Architecture of NTUA

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Σε μια χρονική στιγμή κατά την οποία η Σαντορίνη ετοιμάζεται να διασχίσει το κατώφλι προς την υπερνεωτερικότητα, οι αντιστάσεις του τόπου και των ανθρώπων της –γηγενών και μη– που νιώθουν ότι η ο τόπος Σαντορίνη δεν θα 'πρεπε να απολέσει τις παραδοσιακές του αξίες και ποιότητες είναι ακόμα πολύ ισχυρές. Το ζήτημα θα μπορούσε να προσλάβει πολιτικές διαστάσεις. Ωστόσο, στο πλαίσιο ενός μαθήματος Αρχιτεκτονικής, οι όποιες αιτιάσεις πηγάζουν από το ενδιαφέρον για τον ίδιο τον πολιτισμικό χώρο του νησιωτικού συγκροτήματος της Θήρας και της Θηρασιάς.

Το παρόν πόνημα εκφράζει την αγάπη μας γι' αυτόν τον τόπο και τον θαυμασμό μας για την ομορφιά που ακτινοβολεί μέχρι τις μέρες μας. Επιθυμούμε διακαώς ο τόπος αυτός να προστατευτεί και να διατηρήσει την ιδιαιτερότητά του σε καιρούς κατά τους οποίους η βιτρίνα του παγκοσμιοποιημένου τουριστικού προϊόντος γιγαντώνεται μέρα με τη μέρα.

Η ιστορία και η προϊστορία της Σαντορίνης βρίσκονται καταγεγραμμένες στη διαστρωμάτωση του εδάφους της, ενώ η παραδοσιακή της αρχιτεκτονική –η οποία επέδρασε στο μοντέρνο κίνημα και τον κύριο εκφραστή του, τον Le Corbusier– αποτελεί διδακτικό παράδειγμα για το πώς ο άνθρωπος επινοεί την κατοικία του όταν εκλείπουν πολλά οικοδομικά υλικά, προσφέρεται, ωστόσο, σε αφθονία η ισχυρή κονία της θηραϊκής γης. Έχοντας επιβιώσει σειράς ηφαιστειακών εκρήξεων, βίαιων γεωλογικών ανακατατάξεων και της μακροχρόνιας εξόρυξης της γης της, η Σαντορίνη απειλείται σήμερα εκ νέου από τον τουρισμό. Καθώς ο παραδοσιακός τρόπος κατοίκησης της Σαντορίνης εκφράζει την ένωση φύσης και τεχνήματος, η προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του νησιού, αλλά και κάθε νέο αρχιτεκτονικό έργο, δεν μπορεί παρά να αντλεί από τη σχέση της χθόνιας αρχιτεκτονικής με τη θηραϊκή γη και να προϋποθέτει την (επανα)σύνδεση των πολιτισμικών αξιών της με τη γη.

Το βιβλίο αυτό χρειάστηκε ένα χωριό ολόκληρο για να υλοποιηθεί: χωρίς τη συνεχή στήριξη του Δημάρχου Σαντορίνης, Νικολάου-Αναστασίου Ζώρζου, και τη συνεργασία μας με την υπεύθυνη επικοινωνίας και δημοσίων σχέσεων του Δήμου Θήρας, Κρυσταλία Παπαοικονόμου, η ομάδα μας δεν θα μπορούσε να έχει ολοκληρώσει την εργασία της. Ένα εξίσου μεγάλο ευχαριστώ προς τον αρχαιολόγο και μέλος της Επιτροπής Πολιτιστικών του Δήμου, Λευτέρη Ζώρζο, ο οποίος με μεγάλη ευαισθησία, αλλά και γενναιοδωρία, μας βοήθησε σε κάθε βήμα μας και ανέλαβε τη διοργάνωση της έκθεσης των σπουδαστικών εργασιών στον Πύργο τον Μάιο του 2018.

Ευχαριστούμε τις αρχιτέκτονες Βούλα Διδώνη-Μποζινέκη, Κλαίρη Παλυβού και Αγνή Κουβελά για την ανεκτίμητη συμβολή τους στην κατανόηση της Σαντορίνης, του φυσικού και πολιτισμικού της χώρου. Τον πρωτοπόρο chef Γιώργο Χατζηγιαννάκη που μας μύησε στη σαντορινιά γαστρονομία, καθώς και τον οίνοποιό και μαθηματικό Πάρη Σιγάλα που προσκάλεσε τη σπουδαστική ομάδα στο 'καζάνισμα' κατά την έναρξη της περιόδου των αποσταγμάτων, ξετυλίγοντας μια σπουδαία πτυχή της πολιτισμικής ανθρωπολογίας της Σαντορίνης. Επίσης, ευχαριστούμε τον Κώστα Κωνσταντινίδη για την ευγενική στήριξή του.

Είμαστε υπόχρεοι στους Μ. Καραμολέγκο και την εταιρεία Avance Car Rentals, που πρόθυμα ανέλαβαν τη διαμονή και τη μεταφορά μας κατά την εκπαιδευτική επίσκεψη στη Σαντορίνη. Από καρδιάς ευχαριστούμε τον οδηγό πούλμαν Χ. Δεναξά, που διέθεσε τον ελεύθερο χρόνο του για μας.

Ευχαριστώ τους σπουδαστές Ιωάννα Γιαννακοπούλου, Άννα Κωνσταντοπούλου, Δημήτρη Ντούπα, Πηνελόπη Κάραλη, Δανάη Δεβετζόγλου, Όλγα Σταθογιαννάκη και Γεράσιμο Παπαδόπουλο, που πήραν διαδοχικά το τιμόνι του έργου στα χέρια τους, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Επίσης, τις αρχιτέκτονες Μαρία Νοδαράκη και Σωτηρία Ιντζή για την ιδιαίτερη συμβολή τους, καθώς και την γραφίστρια των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Ε.Μ.Π., Άννα Τσαχουρίδου, για τη σελιδοποίηση και τις τελευταίες πινελιές. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλη τη σπουδαστική ομάδα, την κάθε σπουδάστρια και τον κάθε σπουδαστή μας, για την ειλικρινή και ουσιαστική μαθητεία τους. Οι ελπίδες μας για ένα καλύτερο αύριο μόνο έτσι μένουν ζωντανές.

Δρ Ρίβα Λάββα

Επίκουρη Καθηγήτρια της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π.